

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 22 (2022), št. 3

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2022

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratož,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Tisk / *Printed by:*

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvirne prispevke v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je vpisan v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije, je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

- RENATO PODBERSIČ: **Sij** Davidove zvezde na sončni strani Alp.
Judje pri nas med Jugoslavijo in Slovenijo.....637
The Shine of the Star of David on the Sunny Side of the Alps.
Slovenian Jews between Yugoslavia and Slovenia
- GREGOR JENUŠ in DEJAN VALENTINČIČ: **Nemškogovoreča**
narodna skupnost na Slovenskem in vprašanje ustavnega
priznanja663
The German-speaking Community in Slovenia and
the Question of Constitutional Recognition
- ANA ŠELA in MATEJA MATJAŠIČ FRIŠ: **Volitve** v Ustavodajno
skupščino leta 1920 na Slovenskem: predvolilni boj.....717
Elections to the Constituent Assembly in 1920 in Slovenian
Lands: The Pre-Election Struggle
- TOMAŽ IVEŠIČ: **Jugoslovani** v povojnih popisih prebivalstva.....767
Yugoslavs in the Post-War Population Censuses
- ALEŠ MAVER: **Zapleteni** zemljepis demokratizacije.
Prehodi v demokracijo v srednji in vzhodni Evropi
ob koncu 20. stoletja791
A Complicated Geography of Democratization:
Transitions to Democracy in Central and Eastern Europe
at the End of the Twentieth Century
- LÁSZLÓ GÖNCZ: **Madžarska** narodna skupnost v času
osamosvojitve Slovenije in ustavnih sprememb ter sprejetja
nove ustave (1989–1991)823
The Hungarian National Community at the Time of Slovenia's
Independence, the Related Constitutional Amendments,
and the Adoption of the New Constitution (1989–1991)

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

PRIMOŽ MLAČNIK: Dekonstruktivnost manjšinskih
detektivskih romanov Sergeja Verča.....859
*The Deconstructiveness of Sergej Verč's Minor
Detective Novels*

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts..... 887

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors 893

***Studia Historica Slovenica* /**
letnik / year 22 (2022) 903

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

Zapleteni zemljepis demokratizacije

*Prehodi v demokracijo v srednji in vzhodni Evropi
ob koncu 20. stoletja*

Aleš Maver

Dr., izredni profesor
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: ales.maver@um.si

Izvleček:

Sodobne obravnave demokratičnih gibanj v poznih osemdesetih in zgodnjih devetdesetih letih 20. stoletja poudarjajo nujnost umeščanja tega razvoja v širši kontekst, ki naj zajema različne zgodovinske izkušnje, ki segajo vsaj do začetka druge svetovne vojne, faze procesov samih in slednjč njihove odmeve. Kar zadeva zgodovinske izkušnje, je treba izpostaviti nekaj značilnosti. Tako je denimo nezmožnost ali nepripravljenost Sovjetov, da bi upoštevali zgodovinske razlike v svoji domeni, zelo prispevala k sorazmerno hitri in nepričakovani razgradnji njihovega imperija. Večjo pozornost bi bilo treba nadalje posvetiti razlikam med sovjetskimi republikami samimi. Seveda je jasno, da so si od poznih osemdesetih let 20. stoletja povsod prizadevali za iskanje ravnotežja med narodno ali državno uveljavitvijo in demokratizacijo. Vendar moramo ključni pomen pripisati neuspešni demokratizaciji v Rusiji. Prehod v demokracijo v posameznih jugoslovanskih republikah je prav tako potekal po različnih vzorcih.

Ključne besede:

demokratična gibanja v srednji in vzhodni Evropi, Sovjetska zveza, razpad Jugoslavije, Ukrajina, Belorusija, demokratizacija

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 22 (2022), št. 3, str. 791–822, 81 cit., 2 preglednici, 4 slike

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Dogajanje v postsovjetskem prostoru, predvsem v Ukrajini in sosednji Belorusiji, je trenutno najprimernejša vstopna točka v oris scene, na katero sodijo demokratizacijski procesi v srednji in vzhodni Evropi in tudi vstop Demokratične opozicije Slovenije in njenih posameznih komponent na zgodovinsko prizorišče ob koncu osemdesetih let 20. stoletja. Seveda pri tem demokratizacijske težnje na eni strani in obujena nacionalna gibanja na drugi niti niso bila omejena zgolj na države "socialistične skupnosti", kot so tedaj poimenovali ožji in širši sistem satelitov ali zaveznikov Sovjetske zveze.² Toda možnost surove obnove sovjetskih vzorcev, dušеч vpliv velike sosedne Rusije in sorazmerna nemoč zahodnoevropskih držav pri razreševanju beloruske krize od avgusta leta 2020³ naprej lahko pomagajo bolje razumeti znana dejstva iz zadnjega desetletja prejšnjega stoletja. Še posebej, ker se je vmes, februarja leta 2022, zgodila zaostritev, ki je niti ob zatrtju demokratičnega gibanja v Belorusiji ni bilo mogoče nikakor predvideti. Rusko agresijo na Ukrajino lahko namreč razumemo kot nekakšno sklepno dejanje ukrajinskega osamosvojitvenega in demokratizacijskega procesa. V tem smislu je vojna, ki trenutno poteka v Ukrajini, ukrajinska osamosvojitvena vojna, kot je bila vojna leta 1991 osamosvojitvena za Slovence. Takšna trditev zlahka zveni paradokсно, ko je vendar znano, da je sodobna Ukrajina neodvisna skoraj toliko časa kot Slovenija. Da je vojaška grožnja njeni državnosti in samemu obstoju dosegla uničujoče razsežnosti šele leta 2022 ali vsaj leta 2014,⁴ je povezano z obrnjenim razmerjem med gradnjo države in nacije, če jo primerjamo s slovensko. Medtem ko so Slovenci ustvarili državo na podlagi nacionalne infrastrukture, ki je bila v glavnem zgrajena že v avstrijski ustavni dobi, se je lahko v Ukrajini smiselna gradnja te iste infrastrukture začela šele z vzpostavitvijo samostojne države, saj je bil prej pritisk uradno podprte rusifikacije in uničevanja ukrajinske kulture premočan (to ni veljalo samo za sorazmerno majhen del ukrajinskega ozemlja, ki je med letoma 1772

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0138: *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom* in raziskovalnega projekta št. J6-3140: *Slovenska intelektualna zgodovina v luči sodobnih teorij religije: od ločitve dubov in kulturnega boja do komunistične revolucije*, ki jih financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Prim. György Dalos, *Der Vorhang geht auf: Das Ende der Diktaturen in Osteuropa* (München, 2009), str. 12 (dalje: Dalos, *Der Vorhang geht auf*).

³ Prim. o njej predvsem Astrid Sahm, "Politisches Patt in Belarus: Etappen einer Systemkrise", *Osteuropa* 70, št. 10–11 (2020), str. 17–34.

⁴ Prim. zdaj zlasti Serhii Plokhy, *The Frontline: Essays on Ukraine's Past and Present* (Cambridge, Mass., 2021), str. 287–306 (dalje: Plokhy, *The Frontline*).

in 1918 prav tako pripadal Habsburški monarhiji).⁵ Zato je ločevanje Ukrajine od Rusije potekalo dalj časa. Ko je postalo jasno, da je nepovratno (in takšno je v veliki meri postalo zaradi povsem zgrešene Putinove politike do Ukrajine), pa je prišlo do ruskega vojaškega posega.

Preglednica 1: Dejavniki, ki jih je priporočljivo upoštevati pri oblikovanju tipologije prehodov v demokracijo ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja

Dejavnik	Poteze v posameznih okoljih
PREDZGODOVINA	Različno močno izročilo državnosti; različen zgodovinski odnos do Rusije/Sovjetske zveze; Sovjeti vsilijo monolitno ureditev povsod; v primeru jugoslovanskih republik nujno upoštevanje razlike v odnosu do južnoslovanskih tvorb in do dogajanja med drugo svetovno vojno
NAČIN PREHODA	Ponekod izročilo sorazmerno močnih opozicijskih gibanj ali sorazmerno močni družbeni podsistemi (Poljska, Madžarska, Hrvaška); drugod prehod v obliki prevrata znotraj sistema (Bolgarija, Romunija)
RAZVOJ PO PREHODU	Težavno razmerje med uveljavljanjem nacionalne posebnosti in demokratizacijo; zlasti usoden neuspeh demokratizacije v Rusiji
ODNOS ZAHODNIH DRŽAV DO PREHODOV	Odločilna želja po "stabilnosti", strah pred srednje- in vzhodnoevropskimi nacionalizmi

Doslej navedeno podčrtava predvsem nujnost, da dogajanje od druge polovice osemdesetih let dvajsetega stoletja naprej umestimo v kontekst ureditve srednje in vzhodne Evrope po drugi svetovni vojni, saj je nastanek sovjetskega "planetarnega sistema" bistven za razumevanje njegovega konca. Beloruski režim Aljaksandra Lukašenke in njegova trdoživost vključno z rusko vlogo pri njegovem ohranjanju obenem kažeta, da je prav polovičarska demokratizacija evropskega dela nekdanje Sovjetske zveze, pri čemer je potrebno izvzeti baltske države, eno od večinoma prezrtih poglavij vzhodnoevropske odjuge. To polovičarstvo je bilo po svoje utemeljeno že v naravi reformnega programa Mihaila Gorbačova, še bolj pa so ga utrdile razmere v največji in najpomembnejši sovjetski republiki, Rusiji. Naslednja pomembna točka pri oblikovanju smiselne tipologije prehodov v demokracijo v srednji in vzhodni Evropi je vprašanje, kako živahna je (lahko) bila kulturna ali celo politična opozicija prevladujočim komunističnim režimom pred začetkom odjuge. Ta "dediščina" je bistveno določala način izvedbe prehoda ter strukturo pri njem udeleženih političnih in družbenih sil. Zadnja, a nikakor ne najmanj pomembna komponenta je dvoumen zahodnoevropski pogled na dežele nekdanje "socialistične skupnosti".

⁵ Prim. zlasti temeljito Serhy Yekelchuk, *Ukraine: Birth of a Modern Nation* (Oxford, 2007), zlasti str. 67–102 (dalje: Yekelchuk, *Ukraine*).

Tudi tukaj se da potegniti precej ravno črto od razmer po drugi svetovni vojni preko demokratizacijskih procesov do današnjih nesporazumov.⁶

Severovzhodni tip prehoda

Kar zadeva nastanek sovjetskega planetarnega ali satelitskega sistema, je potrebno opozoriti na heterogenost njegovih članic.⁷ Čeprav je Sovjetski zvezi z različnimi taktikami uspelo v prav vseh državah vzpostaviti enak monolitni politični model, s tem razlike med njimi niso bile izbrisane. Na eni strani so bila okolja, ki so bila zgodovinsko v sporu z Rusijo. Osrednja in časovno vodilna vloga Poljske v tem smislu ni naključna. Zato lahko omenjeno državo štejemo za edino predstavnico posebnega podtipa znotraj tipa, ki ga tukaj imenujemo "severovzhodni". Že v izhodišču je bil poljski položaj v povojni ureditvi Evrope paradoksen. Pravzaprav je, čeprav je to v splošni zavesti doslej že utonilo v pozabo, dokazoval precejšen neuspeh zahodnih zaveznikov. V drugo svetovno vojno sta Velika Britanija in Francija vstopili v bran Poljski, na koncu pa skupaj z Združenimi državami Amerike (ZDA) državi nista mogli zagotoviti niti Finski podobnega nevtralnega, a demokratičnega modela.⁸ In nastanek etnično skoraj homogene dežele kot posledica premika na zahod ter izгона nemškega prebivalstva ni mogel odtehtati izgube zgodovinskega poljskega poslanstva kot mosta proti vzhodu. Je pa omenjeni položaj prispeval k premisleku odnosa do novega zahodnega dela Sovjetske zveze, ko je pogled zviška zamenjala nekdanjim na izročilo poljsko-litovsko unije naslonjenim zamislim Józefa Piłsudskega bližja vizija Jerzyja Giedroycja.⁹ Na njeni podlagi je Poljska po demokratičnih spremembah postala poglobitveni antipod ruskim poskusom obujanja sovjetskih modelov v vzhodni Evropi. Pri tem je seveda treba upoštevati močno zgodovinsko zavest Poljakov in tradicionalni poljski mesijanizem, izoblikovan že v času, ko je bila poljska država po treh delitvah Poljske izbrisana z evropskega zemljevida. Zgodovinska zavest je bila tesno povezana z močnim vplivom Katoliške cerkve. Ker se je morala katoliška hierarhija v času od zadnje tretjine 18. stoletja vsaj na območjih pod rusko in prusko oblastjo srečevati z nenaklo-

⁶ O teh nesporazumih prim. zlasti Aleš Maver in Gorazd Bajc, "Mimobežnost dveh Evrop: Premisleki o nerazumevanju evropskega Vzhoda na evropskem Zahodu", *Annales, Series hist. et soc.* 29, št. 4 (2019), str. 613–624 (dalje: Maver in Bajc, "Mimobežnost dveh Evrop").

⁷ Prim. Luka Lisjak Gabrijelčič, "Uvod", v: *Dediščina razdeljenosti: Vzhod in Zabod po 1989*, ur. L. Lisjak Gabrijelčič in F. Laczó (Ljubljana, 2021), zlasti str. 9–10.

⁸ Prim. Gerhard Besier in Katarzyna Stokłosa, *European Dictatorships: A Comparative History of the Twentieth Century* (Newcastle upon Tyne, 2013), str. 286–289 (dalje: Besier in Stokłosa, *European Dictatorships*).

⁹ Prim. Tim Snyder, *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999* (New Haven–London, 2003), predvsem str. 61 ss.

njenima državnima aparatoma, je bil prepad med njo in ljudstvom manjši kot drugod, Cerkev pa je še okrepila tradicionalni položaj varuhinje narodnih svetinj. Hkrati je poljskemu narodnemu gibanju šlo seveda v prid, da se je lahko na sicer najmanjšem območju, v Avstriji, prejkone svobodno razvijalo. Tretji ključni dejavnik je bilo protirusko občutje Poljakov, ki je imelo globoke korenine, zaradi ruskega nasilja po poljskih vstajah 1830–31 in 1863 pa je postalo posebej intenzivno.¹⁰ Podobna občutja do Rusije so prevladovala v Romuniji, a so tam privedla do še bolj obsesivne komunistične diktature kot drugod v sovjetskem "imperiju".

Zato so razmere po letu 1945 za Poljake pomenila dvojno, nacionalno in ideološko kolonizacijo. Navsezadnje je srečno naključje hotelo, da je bil kot kompromisni kandidat med sprtima frakcijama kardinalov, kar zadeva odnos do reform drugega vatikanskega koncila, leta 1978 za papeža izvoljen Poljak Karol Wojtyła. Redko kateri papež v novoveški zgodovini je za svojo konkretno družbeno vizijo zastavil toliko kot Janez Pavel II. Brez izročila poljskega katolištva si česa takega ne bi mogli predstavljati, večinsko italijanski kurijski aparat se je namreč sprijaznil z dolgim sobivanjem s komunističnimi režimi, kar je vidno tudi iz številnih koncilskih razprav, končno pa je takšno stanje neka-ko "cementirala" spravljiva Casarolijeva "vzhodna politika" papeža Pavla VI. in državnega tajnika Agostina Casarolija, ki jo je Janez Pavel II. prekinil, čeprav je Casaroli vse do leta 1989 ostal na položaju drugega človeka Svetega sedeža.¹¹

Spričo vseh navedenih komponent, ki jim je treba dodati že omenjeno nezadovoljstvo poljske javnosti zaradi premika meje po drugi svetovni vojni in izgube "vzhodnih ozemelj" in dejavno poljsko vlado v izgnanstvu, je celo sovjetski režim moral upoštevati poljske posebnosti. Na to je kazalo že, da si Sovjeti niso upali izvesti svobodnih volitev kot na Madžarskem, kar se je izcimilo, pa je bil izrazit primer sovjetskega "volilnega inženiringa".¹² Katoliški cerkvi so morali pustiti veliko več javne navzočnosti kot kjerkoli drugje v svojem sistemu, tudi različne opozicijske skupine so imele največjo težo, še posebej seveda po ustanovitvi Solidarnosti leta 1980. Kar trikrat, leta 1956, leta 1970 in leta 1980, se je komunistični režim znašel v hudih škripcih. Celo diktatura, ki jo je konec leta 1981, nedvomno s sovjetsko privolitvijo, vzpostavil general Wojciech Jaruzelski, ni mogla zavrteti časa nazaj. Tako papeževi obiski v njegovem obdobju ali referendum leta 1987

¹⁰ Prim. Jerzy Lukowski in Hubert Zawadzki, *A Concise History of Poland* (Cambridge, 2019³), tukaj str. 173–233.

¹¹ Za Casarolijevo lastno razumevanje "vzhodne politike" so ključni njegovi spominski zapisi v Agostino Casaroli, *Mučeništvo strpljivosti: Sveta Stolica i komunističke zemlje (1963.–1989.)* (Zagreb, 2001). Prim. študijo Hansjakob Stehle, "Papal Eastern Diplomacy and the Vatican Apparatus", v: *Catholicism and Politics in Communist Societies*, ur. Pedro Ramet (Durham–London, 1990), str. 142–155.

¹² Gl. Anne Applebaum, *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe* (London, 2013), predvsem str. 192 ss. (dalje: Applebaum, *Iron Curtain*).

Wojciech Jaruzelski je z državnim udarom decembra leta 1981 zavaroval sovjetske interese na Poljskem, vendar kolesa zgodovine dolgoročno ni mogel zavrteti nazaj (Wikimedia Commons)

ne bi bili mogoči v nobeni drugi evropski komunistični državi.¹³ Zato je lahko bila razgradnja komunizma po letu 1989 sorazmerno temeljita, čeprav je naslednica prej vladajoče Poljske združene delavske stranke (PZRP) obdržala pomembno vlogo vse do leta 2005. Skoraj takoj nato pa se je odprl prepad v vrstah nekdanje Solidarnosti, ki je v zadnjih letih prerasel v pravi razkol.¹⁴

Drugo skupino znotraj severovzhodnega tipa tvorijo tri baltske države. Zanje je sicer značilno, da je zadržanost do ruskega vpliva enako močna kot na Poljskem, želja po hitrem slovesu od sovjetske preteklosti pa verjetno

¹³ Prim. Padraic Kenney, *A Carnival of a Revolution: Central Europe 1989* (Princeton–Woodstock, 2003), predvsem str. 23–56 (dalje: Kenney, *A Carnival*).

¹⁴ Prim. Konstanty Gebert, "Poland since 1989: muddling through, wall to wall", v: *Central and Southeast European Politics since 1989*, ur. Sabrina P. Ramet (Cambridge–New York, 2010), zlasti str. 156–159.

V Litovski sovjetski socialistični republiki so že leta 1988 znova dovolili uporabo zgodovinske litovske tribarvnice, uradne zastave samostojne litovske države v obdobju med obema vojnama (Wikimedia Commons)

celo večja. Izstopajo namreč po tem, da je bil v njih proces politične demokratizacije (enako kot v Sloveniji, na Hrvaškem in v drugih nekdanjih sovjetskih republikah) tako rekoč zlit s prizadevanji za obnovo leta 1940 izgubljene državne samostojnosti.¹⁵ Omenjeno je na obeh straneh, na strani zagovornikov in nasprotnikov osamosvojitve, vsaj začasno privedlo do koncentracije sil. Pomembna značilnost baltskega območja v času preloma postanejo t. i. ljudske fronte, ki se jim ob novonastalih skupinah pridružijo še reformno in nacionalno čuteči člani prej vodilnih komunističnih partij v teh sovjetskih republikah.¹⁶ Toda oteževalna okoliščina je bila prisilna neposredna sovjetska oblast od leta 1940 naprej (s prekinitvijo v času nemške zasedbe), ki jo tako ob Baltiku kot na zahodu danes razumejo kot to, kar je bila, namreč sovjetsko okupacijo. Zelo neprijetna posledica sovjetskega obdobja je zlasti v Latviji in Estoniji visok delež rusko govorečega prebivalstva, ki ima pomembno vlogo tudi v obeh prestolnicah, Rigi in Talinu.¹⁷ Ne glede na to v treh baltskih republikah ni bilo dvoma, da

¹⁵ Hermann Smith-Sivertsen, "The Baltic States", v: *Central and Southeast European Politics since 1989*, ur. Sabrina P. Ramet (Cambridge–New York, 2010), str. 449 ss. (dalje: Smith-Sivertsen, "The Baltic States").

¹⁶ Prim. Andres Kasekamp, *A History of the Baltic States* (Basingstoke–New York, 2010), str. 167 ss.

¹⁷ Prim. Smith-Sivertsen, "The Baltic States", str. 450.

mora obnova državne samostojnosti pomeniti sočasno razgradnjo sovjetskega družbenega modela. Obenem so po vključitvi v Evropsko unijo Litva, Latvija in Estonija skupaj s Poljsko največ prispevale k vsaj deloma spremenjeni zunanji politiki Evropske unije do postsovjetskega prostora, kar se je pokazalo predvsem ob ukrajinski oranžni revoluciji v letih 2004 in 2005 in ob evromajdanskem gibanju v letih 2013 in 2014 in se kaže tudi po ruski agresiji na Ukrajino.¹⁸

Srednjeevropski in zahodni tip

Madžarska kot najznačilnejša predstavnica naslednjega tipa, ki mu tukaj rečem "srednjeevropski", si skoraj zasluži, da jo obravnavamo kot poseben primer. Uveljavljanje sovjetskega sistema je trajalo dlje kot drugje z izjemo Češkoslovaške, podobno kot Poljaki so se lahko Madžari opirali na močno dediščino lastne državnosti. S primasom Józsefom Mindszentyjem so dobili tudi močno simbolno figuro, čeprav je bila vloga Katoliške cerkve sicer bistveno manjša kot na Poljskem, saj je bila zlasti za hierarhijo dolga stoletja značilna močna naveza na nosilce oblasti, ki je predvsem v zadnjih desetletjih Habsburške monarhije spominjala bolj na razmere v pravoslavnih in protestantskih okoljih.¹⁹ Poleg tega je bil velik del madžarske elite, vključno z dolgoletnim ministrskim predsednikom Tiszo in regentom Horthyjem, kalvinske vere. Ključni dogodek v zgodovini povojne Madžarske je bil seveda poskus, da bi se otesli enostrankarske komunistične vladavine in sovjetske nadoblasti, jeseni leta 1956. Posledice krvavega zatrtja tega upora in brutalne represije po njem je eden njenih akterjev Janos Kádár poskušal vsaj delno ublažiti s spremembo Madžarske v "najbolj veselo barako v taborišču". Poleg ekonomskih bombončkov je to pomenilo nekaj več prostora za podtalno opozicijsko dejavnost. Obenem je Madžarska prednjačila v vzpostavitvi dialoga z opozicijo ob koncu osemdesetih let, pri razgradnji železne zaves in pri uvajanju večstrankarske demokracije.²⁰ Negativna posledica Kádárjevega režima je bila precejšnja dogmatičnost iz vladajoče stranke nastalih socialistov, ki so se morali otepati očitkov glede svoje vloge v zatiranju revolucije leta 1956. Zelo negativno se je na razvoj madžarske družbe odrazila tudi načelna odločitev liberalnega krila opozicije za skoraj izključ-

¹⁸ Prim. kot študijo primera Kai-Olaf Lang, "Nachbarn in Alarm: Die Belaruspolitik Polens und Litauens", *Osteuropa* 70, št. 10–11 (2020), str. 305–320.

¹⁹ Prim. Helmut Rumppler, *Eine Chance für Mitteleuropa: Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie* (Wien/Dunaj, 1997), zlasti str. 438–444 in 516–523. Za posamezne vidike prim. tudi Darko Friš, Attila Kóvacs in Tadeja Melanšek, "Slovesnosti ob priključitvi Prekmurja h Kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev", *Annales, Series hist. et soc.* 30, št. 4 (2020), zlasti str. 659–662.

²⁰ Prim. Dalos, *Der Vorhang geht auf*, 71 ss.

no sodelovanje s postkomunisti,²¹ kar dela Madžarsko vsaj deloma podobno Sloveniji in Hrvaški. Obenem je prav ta odločitev verjetno največ prispevala k vzponu Viktorja Orbána.

Češkoslovaška je bila Madžarski podobna vsaj v dveh ozirih, v sorazmerno pozni uveljavitvi sovjetskega režima, do katere je prišlo šele leta 1948, in v močnem izbruhu demokratičnega gibanja ter v njegovem brutalnem zatrtju leta 1968.²² Za Čehe in Slovake je bilo značilno še, da so bili zgodovinsko od vseh katoliških Slovanov (poleg morda Slovencev) najbolj naklonjeni Rusiji, kar pa se je zlasti po letu 1968 in zlasti na Češkem dramatično spremenilo. Toda razvoj po praški pomladi je tekel v drugačno smer kot na Madžarskem. Sicer je od Sovjetov povsem odvisni režim pod vodstvom Slovaka Gustava Husáka tudi stavil na deljenje ekonomskih bombončkov, kar pa je bilo na Češkem, ki je bila druga najmočnejša predvojna industrijska sila v Evropi, težje kot na Madžarskem. Po drugi strani je "normalizacija" ubrala pot ostrega omejevanja vseh oblik kritike režima.²³ To se je pokazalo tudi na področju odnosa do Katoliške cerkve, katere položaj je bil med najtežjimi na evropskem vzhodu. Vendar je spoznanje, da v sovjetskem bloku ne bo prostora za kakršne koli samosvoje odtenke, že leta 1948 in dokončno leta 1968 zamajalo in slednjič porušilo stare gotovosti. Pri Slovaki so prve demokratizacijske pobude po praški pomladi kljub precej bolj oskubljenemu institucionalnemu manevrskemu prostoru hierarhije kot v poljskem primeru prišle iz katoliških vrst. Na Češkem je bil večji motor dediščina liberalne demokracije iz medvojnega obdobja, četudi je praški nadškof František Tomašek vsaj v osemdesetih letih odigral pomembno simbolno vlogo ne glede na češko nelagodje glede lastne katoliške preteklosti.²⁴ Zaradi nasilnosti in popolne izgube legitimnosti režima po "normalizaciji" je bil prehod na Češkoslovaškem sorazmerno gladek. Teže pa je pojasniti deloma precejšnje razlike, ki so se po ločitvi na dve državi v odnosu do komunistične preteklosti pojavile med Čecho in Slovaško. Slednjo sta dolgo obvladovali precej dvomljivi postkomunistični figuri Vladimirja Mečiarja in Roberta Fica, desnosredinske stranke so čisto pravo večino v bistvu dosegle šele leta 2020. Na Češkem je po drugi strani nepričakovani pretres v že izoblikovanem političnem prostoru pomenil vzpon populista Andreja Babiša, ki je tudi slovaškega porekla.²⁵

²¹ Prim. András Bozóki in Eszter Simon, "Hungary since 1989", v: *Central and Southeast European Politics since 1989*, ur. Sabrina P. Ramet (Cambridge–New York, 2010), zlasti str. 214–216.

²² Prim. za primerjavo z razvojem v Jugoslaviji Tomaž Ivešič, "Exchanging the 'Progressive Experiences' in a Transnational Perspective: Nationality, Economy and Federalism in Yugoslavia and Czechoslovakia in the 1960s", *Acta Histriae* 30, št. 1 (2022), str. 239–262.

²³ Prim. Dalos, *Der Vorhang geht auf*, predvsem str. 173–177.

²⁴ Prim. Kenney, *Carnival*, zlasti str. 31–35.

²⁵ Prim. o oblikovanju strankarskega sistema na Češkem in Slovaškem Aleš Maver in Darko Friš, "Demokratske parlamentarne volitve v Srednji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), tukaj str. 542–546.

Obnova stolnice sv. Nikolaja v Greifswaldu na severu Nemške demokratične republike je simbolizirala dela vzhodnonemškega protestantizma socialističnim oblastnikom. Posvetitve obnovljenega svetišča se je junija 1989 udeležil tudi vzhodnonemški partijski in državni voditelj Erich Honecker (Wikimedia Commons)

Nemška demokratična republika je bila seveda v znamenju nemške delitve in je svoj obstoj tako rekoč dolgovala Sovjetski zvezi, razen tega pa je bila edina blokovska država, v kateri je zgodovinsko prevladovalo protestantsko krščanstvo. Zgodovinsko močne deželne protestantske cerkve so se vsaj v določeni meri lahko poistovetile z željo po izgradnji "boljše nemške države" na ruševinah nacionalsocialistične diktature. Obenem je podobno kot v romunskem primeru izročilo tesne navezave na vsakokratno oblast šibilo njihovo odporno moč. Odločitev, da želijo biti "Cerkev v socializmu", pa ni prinesla vsaj ohranitve številčne moči, marveč drastičen upad, predvsem v zadnjem desetletju vzhodne nemške države.²⁶ Posamezni pastori in cerkvene organizacije, ki so ohranile kar nekaj institucionalnih možnosti, so sicer igrali pomembno vlogo v demokratičnem gibanju leta 1989, a je vzhodnonemški protestantizem kot

²⁶ Prim. Andreas Stegmann, *Die Kirchen in der DDR: Von der sowjetischen Besatzung bis zur Friedlichen Revolution* (München, 2021), str. 125–127.

celota dolgo vztrajal pri ohranitvi socialističnega okvira. Katoliška Cerkev je bila v Nemški demokratični republiki izrazito manjšinska, zato njena drugačna načelna opredelitev do socialističnega sistema ni imela večjega vpliva. Sorazmerno visok standard prebivalstva v primerjavi z drugimi državami sovjetskega planetarnega sistema in rigidni, dogmatični komunizem vladajočih, od Sovjetov povsem odvisnih struktur sta bili naslednji značilnosti. Obstajale so še sorazmerno številne blokovske stranke, ki pa so bile povsem podrejene vodilni Socialistični enotni stranki Nemčije.²⁷ Na demokratizacijo in soočanje s preteklostjo je na vzhodu Nemčije seveda vplivala priključitev Zvezni republiki Nemčiji, zato na mnogih točkah omenjeno okolje ni primerljivo z nobenim drugim in tvori v tukaj predlagani tipologiji svojo lastno, "zahodno" skupino.

Pravoslavni jugovzhod

Jugovzhodno krilo sovjetskega "planetarnega sistema" z Romunijo in Bolgarijo ima svoje posebnosti, zaradi katerih tvori naslednji podtip. Zgodovinska prevlada pravoslavnega krščanstva je skupna poteza, prav tako dejstvo, da sta se pravoslavni hierarhiji v obeh državah sorazmerno hitro povsem podredili komunističnim oblastnikom, poskus "prečiščenja" po demokratičnih spremembah pa prav tako ni uspel nikjer.²⁸ V Romuniji je kljub nekaterim zgodovinskim podobnostim povojni razvoj tekel povsem drugače kot na Poljskem. Tam je odnos do sovjetskih gospodarjev sicer sooblikovalo izročilo tudi svežih zamer, vendar je šla posebnost romunskega režima v drugo smer. Če si je Nicolae Ceaușescu pridobil precej simpatij na zahodu s svojim ravnanjem ob invaziji na Češkoslovaško leta 1968, se je v zadnjih letih odlikoval z večjo rigidnostjo od Sovjetov in hkrati s skrajnim protimadžarskim in protinemškim nacionalizmom.²⁹ To, mimogrede povedano, skupaj z bolgarskim zgledom izгона turških državljanov že v osnovi kaže na neupravičenost zahodnih predstav, po katerih naj bi bili srednje- in vzhodnoevropski socialistični režimi zaradi svojega postularanega internacionalizma nekakšen branik pred tradicionalnimi nacionalizmi predvojnega kova, ki so bili in ostajajo na zahodu nekakšen "prastrah".³⁰ Podobno, kot je bil na Poljskem izjemen položaj Katoliške cerkve, je imela tudi

²⁷ Prim. Peter Joachim Lapp, "Staatsparteien der DDR", v: *Parteien in den deutschen Ländern: Geschichte und Gegenwart*, ur. Andreas Kost, Werner Rellecke in Reinhold Weber (München, 2010), str. 49–70.

²⁸ Prim. Ioan-Marius Bucur, "Church and State Relations under the Communist Regime: The Case of Romania", v: *Religion and Political Change in Europe: Past and Present*, ur. Ausma Cimdina (Pisa, 2003), str. 161–175 (dalje: Bucur, "Church and State Relations").

²⁹ Prim. György Dalos, *Lebt wohl, Genossen: Der Untergang des sowjetischen Imperiums* (München, 2011), str. 32–34 (dalje: Dalos, *Lebt wohl, Genossen*).

³⁰ Prim. Maver in Bajc, "Mimobežnost dveh Evrop", zlasti str. 615–617.

pravoslavna Cerkev v Romuniji več institucionalnih možnosti kot drugod na vzhodu Evrope, kar je še danes vidno v kazalcih verske prakse, ki so v podkarpatski deželi pogosto celo višji kot na Poljskem. A to ne pomeni, da je lahko pravoslavna hierarhija razvila kakršen koli samostojen družbeni ali politični profil v razmerju do oblasti.³¹ Po eni strani je bila njena dolžnica zaradi zatrtja uniat-ske "konkurence" v Transilvaniji, po drugi strani je prevladujoč model odnosov med Cerkvijo in državo v pravoslavnih okoljih lajšal popolno priličenje hierarhije režimu že v zgodnjih letih po uveljavitvi sovjetskega sistema.³²

Bolgari so bili znani po precejšnji rusofiliji, tako da kljub zavezništvu z Nemčijo med drugo svetovno vojno niso napovedali vojne Sovjetski zvezi.³³ Bolgarija je tudi po drugi svetovni vojni veljala za eno najzvestejših sovjetskih satelitskih držav. "Sovjetizacija" obeh jugovzhodnih držav je potekala po različnih tirnicah. V Romuniji so morali Sovjeti upoštevati pozitivno vlogo romunskega kralja Mihaela pri končanju druge svetovne vojne, zato je država ostala monarhija vse do konca leta 1947.³⁴ Vendar so bile možnosti kakršne koli opozicije v obeh deželah skrajno omejene. Tako so zamenjavo režima izpeljali ljudje iz srca komunistične oblasti, kar je pozneje vplivalo na proces demokratizacije in soočanje s preteklostjo. V Romuniji je recimo pravo spremembo oblasti pomenila šele zmaga Emila Constantinescuja na volitvah leta 1996.³⁵

Raznolikost prehodov v Sovjetski zvezi

Pogosto ostaja ob raznolikosti "satelitskih držav" v drugi vrsti raznolikost znotraj Sovjetske zveze same. Vendar tudi sveže dogajanje v Belorusiji in Ukrajini opozarja na izjemno kompleksno prepletanje nacionalnih in demokratizacijskih gibanj, ki se je ponekod spremenilo v pravi gordijski voz, rezultati pa so bili izrazito mešani. Medtem ko so bili v baltških državah enoznačni, saj ni bilo dvoma o enačanju med ločevanjem od sovjetske rusifikacijske in politične dediščine, je bilo skoraj povsod drugod težav več. Praktično vedno je veliko vlogo odigrala "kreativna politična geografija" Sovjetov, ki je kot poroštvo ohranjanja sovjetske oblasti zasejala konflikte med različnimi etničnimi in verskimi sku-

³¹ Prim. Bucur, "Church and State Relations", predvsem str. 167–169.

³² Prim. Janice Brown, "The Catholic Church in Romania", v; *Catholicism and Politics in Communist Societies*, ur. Pedro Ramet (Durham–London, 1990), str. 220 ss.

³³ Prim. Darko Friš, Aleš Maver in Nataša Maver Šoba, "Arheologija vic in pekla: Tipologija koncev druge svetovne vojne v Evropi", *Acta Histriae* 26, št. 3 (2018), predvsem str. 953–955 (dalje: Friš, Maver in Maver Šoba, "Arheologija vic in pekla").

³⁴ Prim. Geoffrey in Nigel Swain, *Eastern Europe since 1945* (Basingstoke–New York, 2009⁴), tukaj str. 32–37 (dalje: Swain in Swain, *Eastern Europe*).

³⁵ Prim. Maver in Friš, "Demokratske parlamentarne volitve", str. 550–552.

pnostmi. To velja za Moldavijo, Armenijo, Gruzijo in Azerbajdžan, kjer je bilo izročilo nacionalne samobitnosti in celo državnosti močno, v določeni meri s Krimom celo za Ukrajino.³⁶ Vendar so bili v veliko primerih oblastniki v zameno za ovekovečenje oblasti pripravljeni opustiti del državne suverenosti v zameno za rusko pomoč. Armenija je bila zaradi Gorskega Karabaha življenjsko odvisna od Rusije, kar je prvotni demokratizacijski tempo skoraj povsem ustavilo. Drugod, v primerih Pridnestrja, Krima in Abhazije ter Južne Osetije, je Rusija sporna območja neusmiljeno izrabljala kot sredstvo pritiska na proti zahodu škileče države.³⁷ Ni čudno, da sta nazadnje Gruzija in predvsem Ukrajina večje korake proti demokraciji naredila prav zaradi nujnosti ločitve od ruskega vpliva. Zanimivo in povedno je, da je nove meje ukrajinske nacije po evromajdanskem gibanju zarisovalo rušenje Leninovih spomenikov. Medtem ko so tak spomenik v Lvivu in drugod na zahodu države odstranili že v začetku devetdesetih let, je v Kijevu stal vse do konca leta 2013.³⁸ Ponekod je v obdobju po letu 1990 nato do izraza prišlo še zahodno dajanje prednosti takšni ali drugačni stabilnosti. Omenjeno se je pokazalo v skoraj popolni podpori, ki je bil recimo deležen nekdanji sovjetski zunanji minister Eduard Ševardnadze. Največje posledice pa je kljub vsemu imela ustavljena demokratizacija v Rusiji. Pri tem se je potrebno posebej varovati uradno razglašanih postulatov o domnevno nadsocialni naravi ruske države. Tudi tam (in ne samo v Ukrajini, Moldaviji ali baltskih državah) je namreč šlo za iskanje ravnovesja med ruskim nacionalizmom in demokratizacijo, pri čemer je prvi že v Jelcinovem obdobju povsem prevladal, demokratični eksperiment pa je bil vrhu tega obremenjen s spominom na gospodarski kaos devetdesetih let 20. stoletja, kot spet marsikje drugje.³⁹

Kar zadeva dogajanje v vzhodnoslovanskih republikah, spočetka morda sploh ne bi opazili razlike. Belorusija je nato že zelo hitro, leta 1994, zaplula v smer korenite resovjetizacije in Lukašenka je ustvaril "mussolinijevski" zgled za ruski režim.⁴⁰ Da razlike spočetka niso bile velike, ni presenetljivo. V vseh primerih je namreč manjkala prava sprememba, prava revolucija. V Ukrajini so bili njen najboljši približek velike študentske demonstracije jeseni leta 1990, ki so odnesle vlado Vitalija Masola, v Rusiji pa dogajanje ob neuspelem puču proti

³⁶ Prim. za podrobnosti Serhii Plokhyy, *The Last Empire: The Last Days of the Soviet Union* (New York, 2014), zlasti str. 191–254.

³⁷ Prim. Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What it Means for the West* (New Haven–London, 2014), zlasti str. 19–37 (dalje: Wilson, *Ukraine Crisis*).

³⁸ Prim. Andreas Kappeler, *Kleine Geschichte der Ukraine* (München, 2019⁵), predvsem str. 334 ss. (dalje: Kappeler, *Kleine Geschichte der Ukraine*).

³⁹ Prim. Wilson, *Ukraine Crisis*, str. 16 ss.

⁴⁰ Prim. temeljito analizo v Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship* (New Haven–London, 2021²), predvsem str. 300–308 (dalje: Wilson, *Belarus*).

Gorbačovu avgusta leta 1991.⁴¹ Prav ta puč je velik del partijske nomenklature v obeh republikah in še kje v Sovjetski zvezi prepričal, da je tako rekoč čez noč zamenjal ploščo. Praviloma sorazmerno šibka nekomunistična demokratična gibanja so se obrata razveselila in oklenila ter stare partijske veljake opremila z nujno potrebno legitimnostjo in "pehoto".

V zameno so dobila predvsem koncesije na simbolnem področju. Najbolj ši zgled je Belorusija, kjer je imela opozicijska Ljudska fronta v republiškem vrhovnem sovjetu, ki so ga spomladi leta 1990 izvolili napol svobodno, uradno samo 26 od 360 sedežev, z vsemi somišljeniki pa tudi ne več kot slabe petine poslancev. Vendar je zmagala v boju za beloruščino kot edini uradni jezik, dosegla razglasitev neodvisnosti 25. avgusta leta 1991 in zamenjavo predsednika vrhovnega sovjeta iz vrst dotedanje vodilne nomenklature z nekakšnim disidentom in govorcem beloruščine Stanislavom Šuškevičem ter uspešno obudila grb in zastavo iz časa kratkotrajne beloruske neodvisnosti iz leta 1918, ki sta dotlej v sovjetski propagandi veljala za znamenji kolaborantov z nacisti med drugo svetovno vojno.⁴²

Ukrajina seveda že takrat ni bila Belorusija, toda demokratične sile so bile v izraziti manjšini v primerjavi s partijskimi strukturami, čeprav je podobno kot v Pribaltiku prišlo do razcepa na bolj in manj pravoverne komuniste. Toda celo Leonid Kravčuk, ki so ga kot manj pravovernega izvolili za predsednika parlamenta in s tem za šefa republike, saj je dobro znal ukrajinsko, je ob puču previdno čakal, če že ni po tihem stiskal pesti za Gorbačovove nasprotnike. To je bilo 19. avgusta 1991. Pet dni pozneje se je že pridružil tistim, ki so razglasili ukrajinsko neodvisnost in glasovali za prepoved Komunistične partije Sovjetske zveze v Ukrajini. Začela se je prva "dekomunizacija" Ukrajine, ki je bila izrazito od zgoraj narekovani proces.⁴³

Če na omenjeni točki leta 1991 ni bilo velike razlike med Rusijo in Ukrajino, je kljub vsemu obstajal bistven razloček. V Ukrajini je relativno majhen del ozemlja od vsega začetka ubiral svoja pota. Šlo je za zahodni rob, nekdanjo vzhodno Galicijo in nekoliko pozneje še Volinijo, kjer je bil ruski vpliv zgodovinsko manjši kot drugod in kjer so stanje vsaj po letu 1944 še najbolj občutili kot sovjetsko okupacijo, podobno kot na Poljskem. Dodatno je protisovjetska čustva razvnela še brutalno zatrtje v Galiciji večinske grkokatoliške Cerkve, pri čemer je vlogo ključnega statista odigral moskovski patriarhat. Cerkev je v podzemlju preživela in po letu 1989 impresivno vstala od mrtvih tudi javno, pri čemer si je seveda morala od pravoslavnih "bratov" pridobiti nazaj svoje cerkve-

⁴¹ Prim. Yekelchuk, *Ukraine*, zlasti str. 193–197.

⁴² Prim. Eugeniusz Mironowicz, *Białoruś* (Warszawa/Varšava, 2007), str. 292–298 (dalje: Mironowicz, *Białoruś*).

⁴³ Prim. Kappeler, *Kleine Geschichte der Ukraine*, zlasti str. 252–254.

ne stavbe, na čelu z osrednjo, stolnico sv. Jurija v Lvivu.⁴⁴ Posledica vsega tega je bila, da je na zahodu Ukrajine takoj prevladalo spoznanje o enačaju med nacionalnim osamosvajanjem in desovjetizacijo, kot je bilo v baltskih državah. Ker je bilo v Ukrajini drugače kot v Belorusiji in drugače kot v Putinovi Rusiji mogoče oblikovati lokalna in regionalna središča s precej avtonomije od državne središče, je Galicija hkrati postala oporišče ukrajinskega jezika in zavesti, nacionalnega gibanja Ruh (beseda pomeni ravno Gibanje) in nekakšno seme, ki je sčasoma poganjalo v drugih delih države. Čeprav ni mogla sama spremeniti večinskih razmerij v deželi, je ni bilo nikoli po letu 1990 mogoče popolnoma odmisлити. To seveda ni pomenilo, da je ne bi prizadele gospodarske tegobe devetdesetih let 20. stoletja in da ne bi številni vidiki vsakdanjega življenja, vključno s prevlado tiska v ruščini v kioskih, še vedno kazali skupnih (post)sovjetskih potez ne le z drugimi deli države, marveč tudi z Rusijo in Belorusijo.⁴⁵

Skoraj popolna odsotnost zamenjave nomenklature elite s kakšno novo, "revolucionarno", je bila seveda ključni vidik ukrajinske tranzicije, ki ga galicijske posebnosti niso mogle uravnotežiti. Celoten državni aparat je ostal tam, kjer je bil, celo novo ukrajinsko vojsko so tvorili nekdanji sovjetski vojaki, ki jih je bilo v republiki ob osamosvojitvi kar 800.000. "Svežo kri" so pripuščali zelo zmerno. A če sprememb ni bilo v državnem aparatu in če jih ni bilo niti v gospodarstvu, kjer so vsaj v zgodnjih devetdesetih letih krmilo prevzeli nekdanji "rdeči direktorji", je padec življenja večine Ukrajincev na raven naturalnega gospodarstva v prvih letih samostojnosti vsaj nekaterim strumnim predstavnikom nomenklature narekoval, da postanejo vsaj prepričani Ukrajinci in se s tem vsaj ponekod prikupijo bolj lačnim kot sitim državljanom.⁴⁶ Pozitivni vidik obrata je bil predvsem uvedba ukrajinščine kot edinega uradnega jezika in ustoličenje trizoba ter modro-rumene barvne kombinacije iz časa prve samostojne ukrajinske države ob koncu prve svetovne vojne kot uradnih državnih simbolov. Zadostna moč trdno ukrajinskih območij na zahodu je poskrbela, da se statusa ukrajinščine ni dalo zamajati niti pozneje. Podobno je "ukrajinizacijo" manj ljudi kot v Belorusiji uvajanje beloruščine v javno življenje povezovalo z bedo v devetdesetih letih, ki je po eni strani naplavila Aljaksandra Lukašenko, po drugi strani pa narekovala Kravčuku, da se je ob pomanjkanju gospodarskih uspehov in v položaju, ko se je več kot polovica prebivalcev borila za vsakdanji kruh, oprl na poudarjanje

⁴⁴ Prim. Giulia Lami, "The Greek-Catholic Church in Ukraine during the First Half of the 20th century", v: *Religion and Power in Europe: Conflict and Convergence*, ur. Joaquim Carvalho (Pisa, 2007), predvsem str. 245–248.

⁴⁵ Prim. Aleš Maver, Darko Friš in Gorazd Bajc, "Med begom pred sovjetsko preteklostjo in vračanjem vanjo: Stranke in volitve v Ukrajini in Belorusiji med leti 1989 in 2013", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), tukaj str. 183–185 (dalje: Maver, Friš in Bajc, "Med begom pred sovjetsko preteklostjo").

⁴⁶ Prim. Serhii Plokhyy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine* (New York, 2015), tukaj str. 324–327 (dalje: Plokhyy, *The Gates of Europe*).

ukrajinske neodvisnosti v razmerju do Rusije. Pri tem je treba poudariti, da je bila Ukrajina ob razpadu Sovjetske zveze nadpovprečno prizadeta. Predvsem njen kompleks vojaške industrije, osredinjen okoli mesta Dnipropetrovsk (današnji Dnipro), in zastareli rudniki in jeklarska industrija v Doneškem bazenu (Donbasu) so izgubili smisel obstoja. To je močno vplivalo na regionalno različne izbire in odnos do "ukrajinizacije" družbe, vendar so "beloruske razmere" ostale omejene na vzhod (in jug).⁴⁷ Tam je v prvi fazi samostojnosti izrazito prevladovala obnovljena komunistična partija, medtem ko je nekdanji vodilni komunist Oleksander Moroz s svojo uveljavljanju ukrajinstva bolj naklonjeno držo in socialistično retoriko vodil novo Socialistično stranko Ukrajine, ki je imela največ podpore v srednjem delu države. V njem so ljudje v glavnem govorili rusko, a so se imeli za Ukrajince. (Na vzhodu, kjer je ruščina povsem prevladovala, jim je bila verjetno sovjetska istovetnost bližja od ruske.) Ravno tako so v srednji Ukrajini strahovi pred razgradnjo sistema kolektiviziranega kmetijstva in prehodom zemlje v zasebne roke še zasenčevali prizadevanja za večjo uveljavitev ukrajinske istovetnosti.⁴⁸ Sklepamo lahko, da je bila prav ta pisana pahljača nacionalno trdnega zahoda, zaradi posledic razpada Sovjetske zveze najbolj "ponižanega in razžaljenega" vzhoda in med socializmom in ukrajinstvom nihajočega srednjega dela, kjer se je nekako ponavljala zgodba iz časov neuspešnega vzpostavljanja ukrajinske države med letoma 1917 in 1920, paradokso zagotovilo ohranitve pluralnosti družbe, ki je bila v Belorusiji razgrajena že vsaj po letu 1996, v Rusiji pa v prvi Putinovi "petletki" po letu 2000. Noben blok ni mogel prevladati, zadosten del nomenklature pa se je v odločilnih trenutkih večkrat oklenil nacionalnega programa in bil pripravljen v različnih obdobjih podeliti kakšno koncesijo šibkemu demokratičnemu taboru, kar je na koncu razrahljalo monolitnost samega aparata. Zato niti hudi udarci ukrajinski demokratizaciji, kakršna sta bila predvsem zadnje obdobje predsedovanja drugega predsednika Leonida Kučme in vladavina Viktorja Janukoviča med letoma 2010 in 2014, niso mogli privedi do popolne prevlade avtorskih teženj. Vedno so se obdržala regionalna središča izrazito ukrajinske in prozahodne usmeritve, avtonomne politične stranke, vsaj del opozicijskih medijev in sorazmerno močna civilna družba. Tudi grkokatoliška Cerkev in znotraj pravoslavja sicer nepriznani kijevski patriarhat pod vodstvom Filareta, značilnega pravoslavnega hierarha iz postkomunističnega prostora, ki je bil dolga leta na čelu kijevske metropolije v okviru moskovskega patriarhata in je v tej vlogi dejavno zatiral uniate, še leta 1990 pa ciljal na položaj moskovskega patriarha, sta prispevala svoj delež k ohranjanju javne pluralnosti.⁴⁹

⁴⁷ Prav tam, str. 328–332.

⁴⁸ Maver, Friš in Bajc, "Med begom pred sovjetsko preteklostjo", tukaj str. 193–197.

⁴⁹ O cerkvenih razmerah v Ukrajini prim. Thomas Bremer, "Die orthodoxen Kirchen mit nicht-kanonischem Status (Ukraine)", v: *Die orthodoxen Kirchen der byzantinischen Tradition*, ur. Thomas Bremer, Hacı Rafi Gazer in Christian Lange (Darmstadt, 2013), str. 115–120.

Manj sreče je imela Ukrajina na gospodarskem področju. Kljub izjemnemu naravnemu bogastvu ali prav zaradi njega je ostala razdeljena med fevde oligarhov. Ti so bili dveh vrst, "rdečim direktorjem" z začetka devetdesetih let so se pridružili njihovi mlajši varovanci, denimo Rinat Ahmetov v Donecku, dolgo časa vodilni sponzor Viktorja Janukoviča. Iz kroga Kučmovih oligarhov iz Dnipropetrovska (današnjega Dnipra) je končno izšla tudi poznejša junakinja demokratičnega tabora v Ukrajini Julija Timošenko. Med manjše oligarhe je sodil še nekdanji predsednik Petro Porošenko iz Vinice v bližini Kijeva, "čokoladni kralj".⁵⁰

Preglednica 2: Predlagana tipologija demokratizacije v srednji in vzhodni Evropi ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja (brez jugoslovanskih republik)

Tip	Značilnosti
SEVEROVZHODNI A	Poljska: poseben položaj (dolgo izročilo državnosti, močan mesijanizem, povezava socialnih in političnih vsebin, živahna opozicija, močan položaj Katoliške cerkve, papež Janez Pavel II., izročilo upiranja ruskemu in sovjetskemu vplivu)
SEVEROVZHODNI B	Baltske države (osamosvajanje poteka vzporedno z demokratizacijo, a jasna zavest o povezanosti obeh procesov; pomembna vloga emigracije in vlad v izgnanstvu; v Latviji in Estoniji velika ruska manjšina, v Latviji oblikovanje politične delitve po nacionalni liniji, v Estoniji med dvema kriloma osamosvojitvenega gibanja)
SREDNJEEVROPSKI	Madžarska in Češkoslovaška (podobna izhodišča, težavno razmerje do Sovjetske zveze, ponesrečeni vstaji; sorazmerno visok standard prebivalstva; pri prehodu razlike (Madžarska prednjači, Češkoslovaška dolgo rigidna))
ZAHOĐNI	Nemška demokratična republika (poseben položaj pred prehodom, med njim in po njem; bližina ZR Nemčije in združitev z njo; različno stališče protestantskih cerkva in Katoliške cerkve)
JUGOVZHODNI	Romunija in Bolgarija (šibka opozicija; prevrata znotraj režima; različna zgodovinska izhodišča; v Romuniji se prehod v bistvu zavleče)
EVROPSKI SOVJETSKI	Ukrajina, Moldavija, Belorusija, Rusija, Armenija, Gruzija (povsod prednost nacionalne uveljavitve pred demokratizacijo povsod; vpliv posledic sovjetske "politične geografije"; velik pomen neuspešne demokratizacije v Rusiji)

Pestrost v Jugoslaviji

Jugoslovanske zgodbe so tudi, ko gre za obdobje prehoda v demokracijo, tako kompleksne in obenem za razumevanje posebnega slovenskega položaja še danes tako pomembne, da si zaslužijo obravnavo v okviru ločenega tipa.

⁵⁰ Prim. Kappeler, *Kleine Geschichte der Ukraine*, predvsem str. 289–294.

Eden od razlogov za to je ocena britanskega zgodovinarja Keitha Lowea za čas druge svetovne vojne, da je bila Jugoslavija "Evropa v malem".⁵¹ Takšna opredelitev se v obdobju tranzicije v veliki meri potrdi. Dogajanje v različnih delih nekdanje Titove federacije odslikava različne modele prehodov iz srednje in vzhodne Evrope, pri čemer najdemo celo določena ujemanja glede na zemljepisni položaj republik.⁵²

Z razmerami v sovjetskem satelitskem sistemu družijo Jugoslavijo tudi vsiljeni enotni monolit enopartijskega sistema, ki se je malo ali nič oziral na velike razlike med posameznimi deli federacije.⁵³ Značilno je, da so te drugače kot v glavnini razpadlega sovjetskega imperija (glede navedenega očitno sicer še ni mogoče izreči zadnje besede, če pomislimo samo na Ukrajino) privedle do izjemno krvavih vojaških obračunov. Čeprav skušajo zagovorniki Jugoslavije odsojnost takšnih spopadov v obdobju po drugi svetovni vojni uporabiti kot argument za stabilnost Titovih rešitev, kaže način razpada Jugoslavije prej v drugo smer in predvsem podčrtava dejstvo, da je šlo pri južnoslovanski državni tvorbi za umetno tvorbo brez globljih zgodovinskih korenin.⁵⁴

Odnos do te nove tvorbe, otroka razmer po prvi svetovni vojni, v njenih različnih delih pa je hkrati ena bistvenih določnic razlik v prehodih iz socialističnega sistema v nove razmere.

Vsaj na prvi pogled je sicer najprimerneje republike razdeliti po zemljepisnem ključu, v grobem torej na severozahod in jugovzhod. To je gotovo upravičeno z vidika dinamike osamosvojitvenih procesov, ki je bila na severozahodu že sorazmerno zgodaj intenzivna, medtem ko je jugovzhod v glavnem navijal za ohranitev skupne države. Vendar omenjena dinamika ni bila edina pomembna za izvedbo tranzicijskih procesov. Celo več, podobno kot v velikem delu Sovjetske zveze je dobila nacionalna samouveljavitev povsod prednost pred demokratizacijo, kar je bilo glede na okoliščine sicer razumljivo. Dober pokazatelj poteka tedanjih procesov je navsezadnje pogosto spregledano dejstvo, da v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji (SFRJ), četudi je v polni sestavi obstajala do polovice leta 1991, formalno pa še dlje, drugače kot na Češkoslovaškem in deloma celo v Sovjetski zvezi nikdar niso izvedli demokra-

⁵¹ Keith Lowe, *Podivjana celina: Evropa po drugi svetovni vojni* (Ljubljana, 2014), str. 265.

⁵² Prim. zdaj temeljit prikaz pri Drago Roksandić, Slobodan Bjelica, Dušan Janjić et al., "The Socialist Republics and Autonomous Provinces For/Against Yugoslavia", v: *Yugoslavia: Chapter 1980–1991*, ur. Latinka Perović, Božo Repe, Husnija Kamberović et al. (Beograd, 2021), str. 271–320 (dalje: Roksandić, Bjelica, Janjić et al., "The Socialist Republics").

⁵³ Prim. temeljit prikaz pri Jerca Vodušek Starič, *Kako su komunisti osvojili vlast* (Zagreb, 2006).

⁵⁴ Kot je v znani debati med zgodovinarji v začetku devetdesetih let 20. stoletja poudaril zlasti Vasilij Melik, "Jugoslavija – zgodovinska zmota ali nuja?", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 65=Nv30, št. 1 (1994), str. 81–84.

tičnih volitev na zvezni ravni.⁵⁵ Ravno taka hierarhija vrednot narekuje, da je treba pri razlagi jugoslovanske tranzicije spet poseči dlje v preteklost.

Strah pred tistim, kar se je v resnici zgodilo, je po drugi strani odločilno oblikoval odnos dejavnikov na zahodu do toneče federacije. Geslo je bilo, kot sicer v srednji in vzhodni Evropi, kajpak "stabilnost", pri čemer ni bila pomembna kakovost ljudi, ki naj bi stabilnost zagotavljali.⁵⁶ Zato je po mojem mnenju jugoslovanski premier Ante Marković, morda skupaj s svojim zunanjim ministrom Budimirjem Lončarjem, ena najznačilnejših figur vzhodnoevropskega prehoda.⁵⁷ Da je lahko tak človek nekaj časa užival nedeljene simpatije v zahodnih prestolnicah in celo samega sebe prepričal o lastni izjemnosti,⁵⁸ pove veliko o slabem razumevanju razmer ali pa o vase zagledani sebičnosti. Marković je bil namreč značilen funkcionar, ki je za nameček izhajal iz izrazito "oskubljenе" generacije hrvaških komunističnih voditeljev iz obdobja po zatrtju hrvaške pomladi. Da je bil predsednik jugoslovanskega izvršnega sveta pravi prototip "dobrega" pripadnika nekdanjih vladajočih režimov, na kakršne so stavili na zahodu, je sicer lahko postalo dokončno jasno šele po več desetletjih.

A vrnimo se k zgodovinskim izhodiščem razlik med republikami. Če Slovenija in Hrvaška prednjačita v osamosvajanju, to seveda ni nepričakovano. Slovence od ostalih narodov v federaciji ločita jezik in nanj naslonjena kultura, ki predstavljata zanje osrednjo identifikacijsko točko, o kateri kljub začetnemu jugoslovanskemu navdušenju nekaterih takoj po prvi svetovni vojni niso pripravljene razpravljati.⁵⁹ Hrvatje, jezikovno sicer bližji srbski sredici države, se opirajo na dolgo izročilo lastne državnosti. Višja stopnja gospodarske razvitosti skupaj z občutkom, da sta republiki, predvsem Slovenija, nekakšna "molzna krava" za manj razviti jugovzhod federacije, doda ostalo,⁶⁰ čeprav vsaj v slovenskem primeru občutek gospodarske premoči deluje nekoliko ambivalentno, kot bo še razvidno. Obe republiki povezuje tudi "brezbarvnost" republiških vodstev, ki sta izšli iz "preživele" frakcije po obračunu z bolj suverenistično naravnanimi deli republiških partij v začetku sedemdesetih let. "Liberalizma",

⁵⁵ Kot opozarja Elisabeth Bakke, "Central and East European party systems since 1989", v: *Central and Southeast European Politics since 1989*, ur. Sabrina P. Ramet (Cambridge–New York, 2010), tukaj str. 72.

⁵⁶ Prim. recimo Victor Sebestyen, *Revolution 1989: The Fall of the Soviet Empire* (London, 2009), str. 263–268 (dalje: Sebestyen, *Revolution 1989*).

⁵⁷ O njegovi vladi prim. Božo Repe, "Yugoslav Governments: (In)surmountable Different Interests", v: *Yugoslavia: Chapter 1980–1991* (Beograd, 2021), tukaj str. 223 ss. (dalje: Repe, "Yugoslav Governments").

⁵⁸ Prim. zapis ob njegovi smrti Dennis Hevesi, "Ante Markovic, 87, Last Premier of Yugoslavia", *New York Times*, 13. 12. 2011, str. 17.

⁵⁹ Prim. zdaj Miran Štuhec, "Kulturnopolitične in jezikovnopolitične razmere na Slovenskem ob koncu prve svetovne vojne", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 205–226.

⁶⁰ Prim. Božo Repe, *Slovenci v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2001), zlasti str. 22–29 (dalje: Repe, *Slovenci*).

obdobja pred vzponom "brezbarvnih" voditeljev, seveda ne smemo precenjevati, saj ni videti, da bi se bil kdorkoli v republiških komunističnih vodstvih pripravljen dejansko odreči oblastnim monopolom.⁶¹

Kljub temu je po letu 1972 zavladata izrazita sivina s pravim kultom povprečnosti v politiki, ko so se za krmilom izmenjevali precej neizraziti funkcionarji. Milan Kučan in Ivica Račan sta se na ta način bolj ali manj naključno znašla na partijskem vrhu ravno v občutljivem trenutku, ko sta se morala soočiti z demokratizacijskim in osamosvojitvenim valom.

Slovenska posebnost

Zdi se je, da je bila pri tem slovenska Kučanova ekipa prožnejša in uspešnejša, tudi zaradi okoliščine, da je paraliza iz leta 1971 hrvaškim vodilnim komunistom dolgo onemogočala učinkovito odgovarjanje na naraščajočo ekscesnost srbskega nacionalizma, ki ga je poosebljal Slobodan Milošević.⁶² Kučan pa si je ravno s tem, da se je predstavljal kot branik slovenskih posebnosti pred Miloševićem, pridobil pomembne točke v javnosti v času oblikovanja demokratične opozicije. Seveda bi težko rekli, da bi bili slovenski in hrvaški komunisti glavni motorji demokratizacije ali prizadevanj za večjo suverenost, z obema tokovima so sklepali predvsem kompromise. Vendar so pokazali toliko spretnosti, da se v odločilnih trenutkih niso nikdar frontalno postavili zoper njiju.

Da je bilo komunistično vodstvo okoli Kučana, kot rečeno, uspešnejše, je posledica zgodovinskih izhodišč. Ta zadevajo predvsem slovenski odnos do jugo- ali južnoslovanskega državnega okvira in seveda do dediščine druge svetovne vojne.

Danes ne more biti dvoma, da je bil slovenski prehod v južnoslovanski okvir po prvi svetovni vojni hiter in v veliki meri nedomišljen.⁶³ Skokovita razširitev povezovanja s Hrvati najprej na povezovanje s habsburškimi Srbi in potem celo s skoraj popolnoma neznano Kraljevino Srbijo je bila sad razočaranja zaradi strahotnega pomanjkanja, ki ga habsburška država ni znala krotiti, kar je delalo vsako, še tako neverjetno novo povezavo navidezno "boljšo" od prejšnje, in po drugi strani strahu, da bi se Slovenci znašli utopljeni sami v Avstriji pod prevla-

⁶¹ O tem pojavu prim. študijo Boža Repeta, *"Liberalizem" v Sloveniji* (Ljubljana, 1992). Prim. še isti, "Slovenski 'liberalizem' šestdesetih let in vloga Staneta Kavčiča", v: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič (Ljubljana, 2010), str. 109–120.

⁶² Prim. Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918–1991–2003)* (Zagreb, 2003²), tukaj str. 364–368 (dalje: Matković, *Povijest Jugoslavije*).

⁶³ Prim. recimo Jurij Perovšek, "Narodni svet in slovenska samovdločba leta 1918", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 2 (2019), str. 333–368; isti, "Nastanek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov 29. oktobra 1918 in njen narodnozgodovinski pomen", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 2 (2019), str. 369–398.

do avstrijskih Nemcev.⁶⁴ Iz vojaških in zunanjepolitičnih razlogov razumljivi, notranjepolitično pa pogubni "nemški kurz" cesarja Karla večino leta 1918 in popolna neprožnost madžarske elite pri tem seveda nista bila v pomoč. Navsezadnje pa je Habsburška monarhija v bistvu razpadla brez Slovencev, kar jih je pustilo v precej praznem prostoru.⁶⁵

Seveda se je zelo kmalu pokazalo, da je nova država v kulturnem smislu napredek vsaj za Slovence na severovzhodu, na Štajerskem, majhnem preostalem delu Koroške in v Prekmurju, še zlasti, če so se primerjali s položajem sonarodnjakov, ki so ostali pod Italijo, Avstrijo ali Madžarsko. Ravno tako pa ni bilo mogoče skriti, da je pomenila korak nazaj v smislu političnega razvoja in predvsem razvoja demokratičnih institucij. Nezdrave "libanonske" razmere, ko politična moč v Sloveniji ni bila odvisna od realnih razmerij med političnimi igralci, ampak od tega, kdo je bil na oblasti v Beogradu, so izjemno pospeševale že tako izrazit kulturni boj med katoliškim in liberalnim taborom.⁶⁶

K relativni navezanosti Slovencev na južnoslovanski okvir pa sta vplivali dve drugi okoliščini. Prva je bila učinkovit propagandni obrat pripadnikov politične elite po "prevratu" leta 1918, ko so svojo dolgo zagovarjanje starih habsburških modelov prikrivali z intenzivnim blatenjem stare in povzdigovanjem nove državne tvorbe. Druga je bilo za podalpsko občestvo razveseljivo, čeprav varljivo dejstvo, da so iz nerazvitega dela podonavske monarhije čez noč napredovali v najrazvitejši del nove kraljevine. In ne glede na to, kaj bi se z njo zgodilo, bi Slovenci znotraj Jugoslavije vedno ostali najperspektivnejši.⁶⁷ Mislim, da je vidik prestiža na tej točki izjemno pomemben za razumevanje posebnosti slovenske tranzicije.

Kajpak je bila še pomembnejša avtohtonost slovenske komunistične revolucije. Na pričajučem mestu opozorim le, da z omenjeno avtohtonostjo slovenski prostor ni izjema le v srednje- in vzhodnoevropskem prostoru, marveč v veliki meri tudi v jugoslovanskem. Menim, da lahko le v Črni gori iščemo podobno dinamiko, drugod pa ne.⁶⁸

⁶⁴ Prim. temeljito razpravo Andreja Rahtena, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije: Slovenska politika v času cesarja zadnjega habsburškega vladarja Karla* (Celje, 2016), *passim*.

⁶⁵ Prim. o njihovih možnostih v povojnem obdobju zdaj Andrej Rahten, "Slovenske narodnoemancipacijske težnje v postimperialni dobi", *Acta Histriae* 29, št. 1 (2021), str. 111–134. Prim. še isti, "Koroščekv državnopravni koncept v ustanovni dobi Kraljevine SHS", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 2 (2021), str. 327–362.

⁶⁶ Prim. zdaj Jurij Perovšek, *Politika in moderna: Idejnopolični razvoj, delovanje in zareze v slovenski politiki od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne* (Ljubljana, 2022), zlasti str. 14–92.

⁶⁷ O tem gospodarskem prehodu prim. Iskra Iveljič in Žarko Lazarevič, "The Transition of Croatian and Slovenian Economic Elites into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 143–204.

⁶⁸ Prim. odlično kratko sintezo pri David Movrin, "Fran Bradač, Anton Sovre, Milan Grošelj, Jože Košar in Fran Petre: latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni", *Zgodovinski časopis* 68, št. 3/4 (2014), zlasti str. 433–436.

Odmaknjena Hrvaška

Zaradi pozitivnega vrednotenja južnoslovanskih tvorb, kjer bi bilo sicer treba izpostaviti tudi razlike med osrednjimi in robnimi slovenskimi pokrajinami,⁶⁹ čeprav so se te s časom zabrisale, je Sloveniji v določenih ozirih bližja kot Hrvaška Makedonija. Verjetno lahko rečemo, da je socialistična Jugoslavija omogočila izoblikovanje današnje Severne Makedonije kot zaokrožene enote in pozneje države. Po drugi strani je predvojna južnoslovanska državna tvorba Makedoncem odrekala narodno samostojnost, druga svetovna vojna pa je ob Vardarju tekla povsem drugače kot na območju predvojne Dravske banovine. Če odmislimo popolno uničenje judovske skupnosti, je bilo žrtev vojne precej manj, o medvojni revoluciji pa ni mogoče govoriti.⁷⁰ Vprašanje, ki presega to besedilo, je tudi, kako so Makedonci dojemali bolgarsko zasedbo.⁷¹

Hrvaški odnos do Jugoslavije je bil seveda drugačen. Res je treba takoj na začetku izpostaviti temeljni paradoks, da je jugoslovanska ideja nastala na Hrvaškem in da so najbolj zagreti Jugoslovani prihajali s Hrvaške. Vendar so bili drugače kot v Sloveniji doma vseskozi v manjšini. Veliko razočaranje je za Hrvate predstavljal tudi ustroj prve južnoslovanske države. Ker so v Habsburški monarhiji za razliko od Slovencev imeli lastno, sicer Madžarski podrejeno državno tvorbo, so z novim okvirom šli na slabše celo v ustavnopravnem smislu. Pričakovani hrvaško-srbski dualizem se ni udeležil, prevladal je v Beogradu osredinjeni centralistični unitarizem. Napetosti med Hrvati in Srbi so postale stalnica vseh južnoslovanskih tvorb in so obstoj kakršne koli Jugoslavije na daljši rok najbrž onemogočale.⁷² Banovina Hrvaška je bila morda korak v pravo smer, vendar je prišla prepozno, pa še takrat bi se verjetno razbila ob čeri visokega deleža srbskega prebivalstva.⁷³

Naivno stavljenje upov v Nemce je bilo po svoje logična posledica hrvaškega razočaranja v Karadjordjevičevi državi. Neodvisna država Hrvaška (NDH) pa je bila celo po standardih drugih nemških satelitskih tvorb najbolj ponesrečena, saj so nacisti ob njej odstopili od običajnega postulata, da resnične moči v svojem satelitskem sistemu ne zaupajo fanatikom. Morda je k temu prispe-

⁶⁹ Prim. Aleš Maver, "Stoletno romanje v noči in mraku?: Drobci o razmerju med katolištvom in slovensko istovetnostjo", v: *Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja: Slovenski pogled*, ur. Vanja Kočevar (Ljubljana, 2021), tukaj str. 368 ss. Prim. na splošno tudi Gašper Mithans, "Religious Communities and the Change of Worldviews in Slovenia (1918–1991): Historical and Political Perspectives", *Annales, Series hist. et soc.* 30, št. 3 (2020), str. 415–434.

⁷⁰ Prim. Vladimir Žerjavič, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu* (Zagreb, 1989), str. 40–41.

⁷¹ Prim. Swain in Swain, *Eastern Europe*, predvsem str. 27–30.

⁷² Matković, *Pojest Jugoslavije*, str. 84–100.

⁷³ Prim. Andrej Rahten, "Račun brez Korošca?: Dileme očeta Jugoslavije ob ustanovitvi Banovine Hrvaške", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 845–882.

val njihov prezir do slovanske Evrope, kjer so veljala drugačna pravila kot na severu celine. NDH je nato s svojo barbarsko genocidno politiko do Srbov (in Judov) močno prispevala k posurovenju značaja druge svetovne vojne po vsej Jugoslaviji.⁷⁴

Kljub svojemu absurdnemu položaju je NDH zaslužna za še eno bistveno razliko med Slovenijo in Hrvaško, ko gre za vrednotenje Jugoslavije in komunizma. Komunistični režim je lahko bil pri južnih sosedih, sicer ne čisto upravičeno, zaradi narave medvojne dogajanja in povojne strukture partijskih organov dojet v prvi vrsti kot srbski projekt, kar vsaj velik del hrvaške javnosti odvezuje odgovornosti za zagovarjanje njegovih stranpoti. Seveda ostaja zgoraj omenjena očaranost nad Jugoslavijo (in socializmom kot njenim zaščitnim znakom) pri manjšini, vendar ne gre za izjemno relevanten tok. Končno je razlike med nekdanjima zahodnima jugoslovanskima republikama v dobrem in slabem močno stopnjevala krvava vojna na Hrvaškem med letoma 1991 in 1995.⁷⁵ Tudi zato je vsaj simbolni prelom na Hrvaškem šel veliko dlje kot slovenski.

Milošević napoveduje Putina

Zaključil bom s Srbijo, kjer je bil vpliv dogajanja na celotno Jugoslavijo, ker je šlo za največjo in osrednjo republiko, največji. Srbski položaj v Titovi Jugoslaviji je bil sicer dvoumen. Na mnogih področjih so še vedno imeli premoč kot v Karadjordjevičevi državi, še vedno sta bila tudi živa tokova, podobna predvojnima. Enega bi lahko istovetili z delovanjem kralja Aleksandra in je šel v smeri Jugoslavije kot nekakšne fasade za veliko Srbijo, drugega s knezom Pavlom in njegovimi na koncu neuspešnimi poskusi, kako iz zgodovinsko neutemeljene tvorbe narediti dolgoročnega preživetja zmožno, kar bi bilo dobro tudi za Srbe.⁷⁶

Kar zadeva izkušnjo druge svetovne vojne, se še enkrat srečamo z dvoumnostjo. Medtem ko je bila osrednja jugoslovanska republika v državi, ki je za svoj temelj razglašala partizanstvo, med najmanj partizanskimi deli, je etnično srbsko posadko v zveznih partijskih in vojaških organih izjemno zaznamovala travma protisrbskega genocida na območju Neodvisne države Hrvaške.⁷⁷ Kar

⁷⁴ Prim. Stevan K. Pawlowitch, *Hitler's New Disorder: The Second World War in Yugoslavia* (London, 2008), predvsem str. 22–49.

⁷⁵ Zanj prim. temeljito študijo Mira Hribernika, *Dolga pot na kninsko trdnjavo: Izvori in potek vojne na Hrvaškem (1990–1995)* (Maribor, 2018).

⁷⁶ Tu se naslanjam predvsem na interpretacijo Viktorja Blažiča, "Izgubljena igra kneza Pavla ali izgubljena Jugoslavija", *Revija 2000*, št. 50–51 (1990), str. 187–214.

⁷⁷ Prav tam.

Slobodan Milošević je s svojim večim preходом iz socializma v srbski nacionalizem, opremljen s pravoslavno "fasado", v marsičem postal predhodnik podobnega razvoja v Rusiji pod Vladimirjem Putinom (Wikimedia Commons)

je bil dolgoročno prav tako element, ki Jugoslaviji ni mogel obetati preživetja, čeprav so bili ti ljudje dolgo najbolj goreči Jugoslovani. Mislim, da hkrati ni pretirano reči, da je bila Srbija že zato, ker je imela na svojem ozemlju edino pravo jugoslovansko velemesto, v času med zatrtjem hrvaške pomladi in zgodnjimi osemdesetimi leti bolj odprto okolje od Slovenije in Hrvaške.⁷⁸

A če je dobilo uveljavljanje nacionalne samobitnosti prednost pred demokratizacijo povsod v Jugoslaviji, je bil ta proces v največji republiki izpeljan do popolnosti. Slobodan Milošević se danes na neki način kaže kot Vladimir Putin *ante litteram*.⁷⁹ Zanj so namreč značilne vse glavne poteze profila ruskega vodi-

⁷⁸ Prim. tudi Repe, *Slovenci v osemdesetih letih*, predvsem str. 18.

⁷⁹ To primerjavo je že pred leti utemeljeno izpeljal Gari Kasparov v intervjuju Luke Lisjaka Gabrijelčiča, "Gari Kasparov: Šah ni tip igre, ki bi jo igrali diktatorji", *Razpotja* 7, št. 24 (2016), str. 28–35.

telja in sedanjega ruskega režima. In enako kot v Srbiji je, kot že zapisano, tudi v Rusiji želja po obnovi imperija preglasila željo po demokraciji. Seveda je druga plat medalje, da je prevlada velikosrbskega nacionalizma v največji republiki pravzaprav olajšala začasno homogenizacijo slovenske družbe ob cilju večje suverenosti in obrambe kulturnih posebnosti, kot je Gorbačovova neprožnost v bistvu pomagala baltskim republikam Sovjetske zveze.⁸⁰

Miloševičevo napovedovanje poznejših Putinovih rešitev se kaže v hitrem preskoku iz socializma v nacionalizem in v prav tako hitrem privzemu pravoslavne fasade, kar v zgodovinsko katoliškem okolju, kakršno sta bili Slovenija in Hrvaška, seveda ne bi bilo mogoče. Kaj je Milošević, sin pravoslavnega popa, mislil sam pri sebi, je skrivnost enako kot pri Vladimirju Putinu.⁸¹ Od borbenega ateizma do privida konservativne revolucije je pri obeh sorazmerno kratka pot, zato tudi nima smisla iskati globljih vsebinskih temeljev njunih sistemov oblasti, marveč je edino pravilno govoriti o osebnem režimu, v katerem je zakon trenutna "vladarjeva" beseda. Za Srbijo samo so bile seveda posledice Miloševičeve politične spretnosti zelo neprijetne, saj je s svojimi salti učinkovito zatrl možnosti pristno nekomunističnih sil in pokazal pot, po kateri je Srbija na številnih področjih hodila večino časa tudi po koncu njegove oblasti, z izjemo kratkega obdobja v začetku 21. stoletja.

Razvoj v Črni gori je bil v bistvu podoben, le da državo zaznamuje še dihotomija med črnogorskim in srbskim tokom v družbi, pri čemer se je prvega iz pragmatičnih razlogov znova oklenil del prejšnje komunistične nomenklature.

Sklep

Demokratizacijske in v veliko primerih osamosvojitvene procese v srednji in vzhodni Evropi ob koncu osemdesetih in v devetdesetih letih 20. stoletja so narekovale precej različne okoliščine. Zato lahko govorimo o več tipih prehodov v demokracijo. Največje so morda razlike med tukaj predlaganima severovzhodnim in jugovzhodnim tipom, precejšnja izjema je tudi Nemška demokratična republika, ki se je pridružila Zvezni republiki Nemčiji z že dolgo uveljavljeno parlamentarno demokracijo. Tudi prehodi v posameznih jugoslovanskih republikah so imeli precej različno dinamiko.

Najbolj tragične posledice je imel neuspeh demokratizacije v Rusiji, saj je na njen račun skoraj v celoti prevlada želja po vsaj delni obnovi imperija iz sovjetskih časov. Ta pojav je bil zelo značilen že za obdobje predsedovanja Borisa Jel-

⁸⁰ Prim. Repe, *Slovinci v osemdesetih letih*, predvsem str. 16–17.

⁸¹ Prim. o tem Wilson, *Ukraine Crisis*, zlasti str. 19 ss.

cina. Druga stalnica, ki zaznamuje današnje evropske nesporazume, je dejstvo, da je tako v času emancipacijskih procesov ob koncu 20. stoletja kot pozneje evropski zahod dozdevni stabilnosti na vzhodu dajal prednost pred uveljavljanjem demokracije. Ruska agresija na Ukrajino leta 2022 je pod vprašaj postavila tudi to temeljno izhodišče politike zahodnih držav.

Aleš Maver

**A COMPLICATED GEOGRAPHY OF DEMOCRATIZATION
Transitions to Democracy in Central and Eastern Europe
at the End of the Twentieth Century**

SUMMARY

The Russian invasion of Ukraine, which started in February 2022, enables us to see democratization processes in the Central and Eastern Europe during the late 1980s and the early 1990s in pretty new perspective. It stresses the need to regard these development in a a framework of broader context, comprising historical experiences, dating at least to the beginning of the WWII, the stages of the processes itself, as well as their aftermath.

Regarding the historical experiences, two characteristics have to be singled out. First, historical preconditions and particularly the strong national conscience, made Poland a prime candidate to be first among the "dissidents" in the Soviet European empire. Therefore it forms an own subgroup inside the proposed North-eastern type of democratization, closely followed by Baltic countries. Secondly, inability or unwillingness of Soviets to take the historical differences in their domain into account, forcing on all countries the same rigid monolithic political system, greatly contributed to the pretty early and unexpected demise of their empire.

Greater emphasis should be also given to the particularities of Soviet republics and their transitions to democracy themselves. An uneasy task to balance national emancipation and democratization was undertaken almost everywhere in the discussed area during the late 1980s. It's further clear that the

former process gained upper hand in most countries. Nevertheless, the importance of such development in Russia has been, in my opinion, underestimated. During early Yeltsin's years, aims of regaining the lost empire at least to some degree already side-lined the brief precedence of building of democratic institutions, which was particularly obvious in that Russian president's dealing with Belarus.

The transitions to democracy in former Yugoslav republics followed different patterns as well. Unsurprisingly, Slovenia and Croatia undertook steps away from the common state and towards democracy earlier than south-eastern parts of the federation. Nevertheless, development in Croatia was hampered by the consequences of the unsuccessful "Croatian spring" during the early 1990s. On the other hand, development of regime in Serbia, headed by Slobodan Milošević, already foreshadowed processes, seen later in Russia under Vladimir Putin.

Finally, there is a remarkable continuity in Western European or US American approach towards former socialist countries. It must be stated that even during the democratization thrive, an alleged stability, promised mainly by the ruling nomenklatura, was usually given precedence over democratic changes. This strategic direction has remained in place ever since, at least before the Russian invasion of Ukraine in 2022, especially in Western views of Russia and former Soviet space.

VIRI IN LITERATURA

New York Times – New York, leto 2011.

Lisjak Gabrijelčič, Luka, „Gari Kasparov: Šah ni tip igre, ki bi jo igrali diktatorji“, *Razpotja* 7, št. 24 (2016), str. 28–35.

.....

Applebaum, Anne, *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe* (London, 2013).

Bakke, Elisabeth, "Central and East European party systems since 1989", v: *Central and Southeast European Politics since 1989*, ur. Sabrina P. Ramet (Cambridge–New York, 2010), str. 64–90.

Besier, Gerhard in Stoklosa, Katarzyna, *European Dictatorships: A Comparative History of the Twentieth Century* (Newcastle upon Tyne, 2013).

Blažič, Viktor, "Izgubljena igra kneza Pavla ali izgubljena Jugoslavija", *Revija* 2000, št. 50–51 (1990), str. 187–214.

Bozóki, András in Simon, Eszter, "Hungary since 1989", v: *Central and Southeast European Politics since 1989*, ur. Sabrina P. Ramet (Cambridge–New York, 2010), str. 204–232.

Bremer, Thomas, "Die orthodoxen Kirchen mit nicht-kanonischem Status (Ukraine)", v: *Die orthodoxen Kirchen der byzantinischen Tradition*, ur. Thomas Bremer, Hacı Rafi Gazer in Christian Lange (Darmstadt, 2013), str. 115–120.

Brown, Janice, "The Catholic Church in Romania", v: *Catholicism and Politics in Communist Societies*, ur. Pedro Ramet (Durham–London, 1990), str. 207–231.

Bucur, Ioan-Marius, "Church and State Relations under the Communist Regime: The Case of Romania", v: *Religion and Political Change in Europe: Past and Present*, ur. Ausma Cimdina (Pisa, 2003), str. 161–175.

Casaroli, Agostino, *Mučeništvo strpljivosti: Sveta Stolica i komunističke zemlje (1963.–1989.)* (Zagreb, 2001).

Dalos, György, *Der Vorhang geht auf: Das Ende der Diktaturen in Osteuropa* (München, 2009).

Dalos, György, *Lebt wohl, Genossen: Der Untergang des sowjetischen Imperiums* (München, 2011).

Friš, Darko, Kóvacs, Attila in Melanšek, Tadeja, "Slovesnosti ob priključitvi Prekmurja h Kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev", *Annales, Series hist. et soc.* 30, št. 4 (2020), str. 657–678.

Friš, Darko, Maver, Aleš in Maver Šoba, Nataša, "Arheologija vic in pekla: Tipologija koncev druge svetovne vojne v Evropi", *Acta Histriae* 26, št. 3 (2018),

- str. 945–972,
- Gebert, Konstanty**, "Poland since 1989: muddling through, wall to wall", v: *Central and Southeast European Politics since 1989*, ur. Sabrina P. Ramet (Cambridge–New York, 2010), str. 139–161.
- Hribernik, Miro**, *Dolga pot na knunsko trdnjavo: Izvori in potek vojne na Hrvaškem (1990–1995)* (Maribor, 2018).
- Iveljič, Iskra in Lazarevič, Žarko**, "The transition of Croatian and Slovenian economic elites into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 143–204.
- Ivešić, Tomaž**, "Exchanging the 'Progressive Experiences' in a Transnational Perspective: Nationality, Economy and Federalism in Yugoslavia and Czechoslovakia in the 1960s", *Acta Histriae* 30, št. 1 (2022), str. 239–262.
- Kappeler, Andreas**, *Kleine Geschichte der Ukraine* (München, 2019⁵).
- Kasekamp, Andres**, *A History of the Baltic States* (Basingstoke–New York, 2010).
- Kenney, Padraic**, *A Carnival of a Revolution: Central Europe 1989* (Princeton–Woodstock, 2003).
- Lami, Giulia**, "The Greek-Catholic Church in Ukraine during the First Half of the 20th century", v: *Religion and Power in Europe: Conflict and Convergence*, ur. Joaquim Carvalho (Pisa, 2007), str. 235–255.
- Lang, Kai-Olaf**, "Nachbarn in Alarm: Die Belaruspolitik Polens und Litauens", *Osteuropa* 70, št. 10–11 (2020), str. 305–320.
- Lapp, Peter Joachim**, "Staatsparteien der DDR", v: *Parteien in den deutschen Ländern: Geschichte und Gegenwart*, ur. Andreas Kost, Werner Rellecke in Reinhold Weber (München, 2010), str. 49–70.
- Lisjak Gabrijelčič, Luka**, "Uvod", v: *Dediščina razdeljenosti: Vzhod in Zabod po 1989*, ur. Luka Lisjak Gabrijelčič in Ferenc Laczó (Ljubljana, 2021), str. 7–15.
- Lowe, Keith**, *Podivjana celina: Evropa po drugi svetovni vojni* (Ljubljana, 2014).
- Lukowski, Jerzy in Zawadzki, Hubert**, *A Concise History of Poland* (Cambridge, 2019³).
- Matković, Hrvoje**, *Povijest Jugoslavije (1918–1991–2003)* (Zagreb, 2003²).
- Maver, Aleš**, "Stoletno romanje v noči in mraku?: Drobci o razmerju med katolištvom in slovensko istovetnostjo", v: *Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja: Slovenski pogled*, ur. Vanja Kočevar (Ljubljana, 2021), str. 357–376.
- Maver, Aleš in Bajc, Gorazd**, "Mimobežnost dveh Evrop: Premisleki o nerazumevanju evropskega Vzhoda na evropskem Zahodu", *Annales, Series hist. et soc.* 29, št. 4 (2019), str. 613–624.
- Maver, Aleš in Friš, Darko**, "Demokratske parlamentarne volitve v Srednji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 529–556.
- Maver, Aleš, Friš, Darko in Bajc, Gorazd**, "Med begom pred sovjetsko preteklostjo in vračanjem vanjo: Stranke in volitve v Ukrajini in Belorusiji med leti 1989 in

- 2013", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), str. 181–216.
- Melik, Vasilij**, "Jugoslavija – zgodovinska zmota ali nuja?", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 65=Nv30, št. 1 (1994), str. 81–84.
- Mironowicz, Eugeniusz**, *Białoruś* (Warszawa/Varšava, 2007).
- Mithans, Gašper**, "Religious Communities and the Change of Worldviews in Slovenia (1918–1991): Historical and Political Perspectives", *Annales, Series hist. et soc.* 30, št. 3 (2020), str. 415–434.
- Movrin, David**, "Fran Bradač, Anton Sovre, Milan Grošelj, Jože Košar in Fran Petre: latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni", *Zgodovinski časopis* 68, št. 3–4 (2014), str. 432–477.
- Pawlowitch, Stevan K.**, *Hitler's New Disorder: The Second World War in Yugoslavia* (London, 2008).
- Perovšek, Jurij**, "Narodni svet in slovenska samovdločba leta 1918", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 2 (2019), str. 333–368.
- Perovšek, Jurij**, "Nastanek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov 29. oktobra 1918 in njen narodnozgodovinski pomen", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 2 (2019), str. 369–398.
- Perovšek, Jurij**, *Politika in moderna: Idejnopolitični razvoj, delovanje in zareze v slovenski politiki od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne* (Ljubljana, 2022).
- Plokhly, Serhii**, *The Frontline: Essays on Ukraine's Past and Present* (Cambridge, Mass., 2021).
- Plokhly, Serhii**, *The Gates of Europe: A History of Ukraine* (New York, 2015).
- Plokhly, Serhii**, *The Last Empire: The Last Days of the Soviet Union* (New York, 2014).
- Rahten, Andrej**, "Korošček državnopravni koncept v ustanovni dobi Kraljevine SHS", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 2 (2021), str. 327–362.
- Rahten, Andrej**, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije: Slovenska politika v času cesarja zadnjega habsburškega vladarja Karla* (Celje, 2016).
- Rahten, Andrej**, "Slovenske narodnoemancipacijske težnje v postimperialni dobi", *Acta Histriae* 29, št. 1 (2021), str. 111–134.
- Rahten, Andrej**, "Račun brez Korošča?: Dileme očeta Jugoslavije ob ustanovitvi Banovine Hrvaške", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 845–882.
- Repe, Božo**, *"Liberalizem" v Sloveniji* (Ljubljana, 1992).
- Repe, Božo**, *Slovenci v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2001).
- Repe, Božo**, "Slovenski 'liberalizem' šestdesetih let in vloga Staneta Kavčiča", v: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič (Ljubljana, 2010), str. 109–120.
- Repe, Božo**, "Yugoslav Governments: (In)surmountable Different Interests", v: *Yugoslavia: Chapter 1980–1991*, ur. Latinka Perović, Božo Repe, Husnija Kamberović et al. (Beograd, 2021), str. 198–238.
- Roksandić, Drago, Bjelica, Slobodan, Janjić, Dušan, et al.**, "The Socialist Republics and Autonomous Provinces For/Against Yugoslavia", v: *Yugoslavia: Chapter 1980–*

- 1991, ur. Latinka Perović, Božo Repe, Husnija Kamberović et al. (Beograd, 2021), str. 271–320.
- Rumpler, Helmut**, *Eine Chance für Mitteleuropa: Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie* (Wien/Dunaj, 1997).
- Sahm, Astrid**, "Politisches Patt in Belarus: Etappen einer Systemkrise", *Osteuropa* 70, št. 10–11 (2020), str. 17–34.
- Sebestyen, Victor**, *Revolution 1989: The Fall of the Soviet Empire* (London, 2009).
- Snyder, Timothy**, *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999* (New Haven–London, 2003).
- Stegmann, Andreas**, *Die Kirchen in der DDR: Von der sowjetischen Besatzung bis zur Friedlichen Revolution* (München, 2021).
- Stehle, Hansjakob**, "Papal Eastern Diplomacy and the Vatican Apparatus", v: *Catholicism and Politics in Communist Societies*, ur. Pedro Ramet (Durham–London, 1990), str. 142–155.
- Swain, Geoffrey in Nigel**, *Eastern Europe since 1945* (Basingstoke–New York, 2009⁴).
- Štuhec, Miran**, "Kulturnopolitične in jezikovnopoliitične razmere na Slovenskem ob koncu prve svetovne vojne", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 205–226.
- Vodušek Starič, Jerca**, *Kako su komunisti osvojili vlast* (Zagreb, 2006).
- Wilson, Andrew**, *Belarus: The Last European Dictatorship* (New Haven–London, 2021⁵).
- Wilson, Andrew**, *Ukraine Crisis: What it Means for the West* (New Haven–London, 2014).
- Yekelchuk, Serhy**, *Ukraine: Birth of a Modern Nation* (Oxford, 2007).
- Žerjavić, Vladimir**, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu* (Zagreb, 1989).

Author: **MAVER Aleš**

Ph.D., Associated Professor

University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History

Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor, Slovenia

Title: **A COMPLICATED GEOGRAPHY OF DEMOCRATIZATION**

Subtitle: **Transitions to Democracy in Central and Eastern Europe
at the End of the Twentieth Century**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 22 (2022), No. 3, pp. 791–822, 81 notes, 2 tables, 4 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: democratic movements in Central and Eastern Europe, Soviet Union, breakup of Yugoslavia, Ukraine, Belarus, democratization

Synopsis: The contemporary discussion of democratic movements during the late 1980s and early 1990s stresses need to place these development a in a broader context, comprising different historical experiences, dating at least to the beginning of the WWII, the stages of the processes itself, as well as their aftermath. Regarding the historical experiences, a few characteristics have to be singled out. For instance, inability or unwillingness of Soviets to take the historical differences in their domain into account greatly contributed to the pretty early and unexpected demise of their empire. Greater emphasis should further be placed on the differences between the Soviet republics themselves. It's clear that an uneasy task to balance national emancipation and democratization was undertaken almost everywhere in the late 1980s. But failure of democratization in Russia must be regarded as a key development. The transitions to democracy in former Yugoslav republics followed different patterns as well.